

*Авдеева Г. К., канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник, доцент
кафедри криміналістики Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-728X>,
e-mail: gkavdeeva@gmail.com*

ВПЛИВ НАУКОВИХ ЗДОБУТКІВ М. С. БОКАРІУСА НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Видатний судовий медик і криміналіст, д-р медичних наук, перший в УРСР Заслужений професор М. С. Бокаріус є засновником криміналістичного напрямку у судовій медицині. Вчений присвятив поєднанню цих галузей знань більше 50 наукових праць та практичну судово-експертну діяльність. Завдяки великому практичному досвіду напрямами наукових досліджень професора М. С. Бокаріуса завжди слугували найбільш актуальні проблеми криміналістики й судової експертизи. За даними його учнів і послідовників вчений здійснив розтин більше 3000 трупів та дослідив більше 5000 речових доказів [1, с. 328], збираючи при цьому потужний масив емпіричного матеріалу для узагальнення та аналізу й власноруч здійснюючи замальовування і фотозйомку об'єктів дослідження для їх використання як ілюстрацій у своїх наукових працях.

Більше 100 років тому професор М. С. Бокаріус вперше звернув увагу на важливість експертного дослідження мікрочасток і мікрокількостей матеріалів та речовин, здійснив їх класифікацію й детальне дослідження, результати якого опублікував у монографії «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств» [2]. Це було ґрунтовне монографічне дослідження мікрокількостей речових доказів, у якому окрім загальних відомостей про дані об'єкти та загальних методичних рекомендацій щодо їх дослідження містилися окремі глави щодо дослідження плям крові (с. 37–94), сперми (с. 97–122), волосся (с. 123–156), волокон (с. 157–164) та інших мікрооб'єктів (с. 165–184). У монографії наданий опис мікроскопа та його окремих частин (с. 185–191), зразки експертних висновків та зауваження до них (с. 95–203). Вказана робота була першим і набагато десятиліть вперед єдиним науково-практичним виданням щодо судово-експертного дослідження мікрооб'єктів. Використовуючи результати даних досліджень професора М. С. Бокаріуса як основу, низка вчених-криміналістів продовжили дослідження мікрооб'єктів [3], надали їм визначення, удосконалили класифікацію, розробили методи і методики їх дослідження.

Мікрооб'єктами як речовими доказами на сьогодні визнаються невидимі або маловидимі неозброєним оком (при нормальних умовах спостереження) об'єкти, які не перевищують в усіх вимірах 2,0 мм та характеризуються багатосторонніми зв'язками з подією, що розслідується (розглядається). Їх класифікація здійснюється за такими підставами: 1) за матеріальною формою: окремі фізичні тіла, які мають стійку форму (текстильні волокна; дрібні уламки скла; частинки фарби, лаку, шпаклівки, штукатурки; частинки пилу, порошу, ґрунту, корисних копалин, мінералів; шматочки деревини; частинки металу, полімерних матеріалів і пластмас; частинки рослинного та тваринного походження; дрібні залишки їжі, фармацевтичних препаратів, отруйних речовин, пестицидів; малі кількості виділень людського організму; мікрокількості косметичних засобів та різного роду органічних та неорганічних речовин та ін.); речовини (матеріали), які не мають форми одиничного тіла (мікрокількості рідини та порошкоподібних речовин); мікросліди різної природи; 2) за безпосереднім джерелом походження: мікрооб'єкти природного і штучного походження та мікрооб'єкти змішаного походження, які раніше належали об'єктам, виготовленим людиною з матеріалів природного та штучного походження. Мікрооб'єкти природного походження розподіляються на такі підгрупи: мікрооб'єкти, які походять від людського організму (обривки волосся, шматочки шкіри, уламки нігтів, мікро-кількості різних виділень тіла людини); мікро-частини тварин (волосся тварин, волокна вовни, пух та ін.); мікро-частини рослин (насіння, трави, листя і деревини, пилок); мікрооб'єкти мінерального характеру (ґрунту, твердих копалин, мінералів). Мікрооб'єкти штучного та змішаного походження за хімічним складом розподіляють на такі підгрупи: 1) мікро-частини неорганічного походження (уламки скла, кераміки, металів, цегли, частинки різних неорганічних хімічних речовин); 2) мікро-частини органічного походження (волокна з вовняної і льняної пряжі, уламки дерев'яних виробів, паперу, частинки тютюну, мікросліди паливно-мастильних та органічних хімічних матеріалів, синтетичних, наркотичних, сильнодіючих і

отруйних речовин; мікро-частини тіла людини та інші); 3) мікро-частини змішаного складу (волокна комбінованих ниток, частинки автоемалі, будівельних матеріалів).

За механізмом слідотворення мікрооб'єкти (мікросліди) розподіляються на такі: мікросліди-накладення (знаходяться на поверхні об'єктів-носіїв), мікросліди-включення (містяться в масі об'єкта-носія або його матеріалі) та мікросліди-нашарування (малі кількості речовин (матеріалів), що певним шаром розташовані на поверхні об'єктів-носіїв). Окрему групу складають мікросліди, які вивчаються мікротрасологією (зокрема, сліди каналу ствола вогнепальної зброї).

Інформаційна значущість мікрооб'єктів у кримінальному процесі реалізується опосередковано – лише через проведення відповідного експертного дослідження. На сьогодні мікрооб'єкти підлягають дослідженню в межах таких видів судових експертиз: експертизи матеріалів, речовин і виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин; спиртостіжких сумішей; металів і сплавів); трасологічних, балістичних, вибухо-технічних, судово-медичних, судово-біологічних, екологічних, судово-фармацевтичних, судово-грунтознавчих та ін. [4].

У роботі «Судебная медицина в изложении для юристов» [5] професором М. С. Бокаріусом викладені найсучасніші на той час та вкрай необхідні в умовах дефіциту закордонних публікацій відомості з анатомії, бертільонажу, антропометрії та інших галузей криміналістичних знань. Окремий розділ роботи присвячено дактилоскопії (с. 412–432), в якому наведено класифікацію відбитків пальців рук та відомості щодо пороскопічних досліджень слідів рук людини.

У науково-практичному посібнику «Первоначальный наружный осмотр трупа при милийском и розыском дознании» [6] поряд з інформацією щодо огляду трупа і його пошкоджень, окрему увагу автор приділив правилам фотозйомки трупа та місця його виявлення (с. 12–14), навів власноруч виконані рисунки вузлів та петель, вилучених з ший трупів (с. 181–183), надав таблиці видів снарядів та пороку для вогнепальної зброї (с. 257 та 249, відповідно) і графічні та довідкові дані щодо розташування дробинки на перепоні залежно від відстані до неї вогнепальної зброї (с. 280–281), здійснив опис і власноруч зробив ілюстрації слідів вогнепальної зброї на кулях і гільзах, надав рекомендації щодо їх ідентифікаційних досліджень (с. 296–303), виклав інформацію щодо окремих видів холодної зброї (с. 322–323, 329, 334–335), надав результати дослідження ушкоджень на предметах одягу і взуття (с. 375–376, 371, 382), запропонував типові слідчі версії при розслідуванні вбивств (с. 407–419), розглянув проблеми встановлення особи трупа та класифікації ознак зовнішності людини (с. 421–423), наголосив на можливості ідентифікації людини за будовою зубного апарату (с. 323), виклав правила складання протоколів огляду трупа залежно від характеру ушкоджень тіла (с. 433–442), запропонував порядок виявлення, вилучення та зберігання речових доказів (с. 448–449) та ін. Автор наголошував на необхідності точної фіксації в протоколі огляду всіх фактів і обставин (у т.ч. негативних). Зокрема, професор писав «...необходимо, конечно, чтобы запись в протокол была бы наложена в полном соответствии истине, давала бы достаточно ясное и всестороннее описание наблюдавшегося... чтобы отдельные названия, терминология и записи протокола были точны и ясны...» (с. 433–434).

У роботі «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета» [7] професор М. С. Бокаріус надав детальну класифікацію і опис елементів зовнішності людини. При цьому, всі ілюстрації в альбомі виконані ним власноруч. Ця праця слугувала черговим поштовхом для розвитку габітології – «галузі криміналістичної техніки, що включає систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини і сукупність методів та науково-технічних засобів, що забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи» [8].

Аналіз наукових здобутків доктора медичних наук, Засл. проф. М. С. Бокаріуса дозволяє стверджувати, що у своїх дослідженнях вчений вийшов далеко за межі медичних знань та завдяки своєму значному практичному і науковому досвіду, наполегливості і працездатності, внутрішній організованості та прагненню до нових знань заклавав наукову основу для розвитку окремих криміналістичних учень, та, зокрема, створив потужне підґрунтя для виникнення і розвитку багатьох видів судових експертиз.

Список використаних джерел:

1. Крылов И. Ф. У мире криминалистики. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989.

2. Бокариус Н. С. Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств : практ. руководство. X. : Тип. и литогр. М. Зильберберг, 1910. 211 с.
3. Див., наприклад: Бершадский, Е. М. Проблема микроследов в современной криминалистике. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сборник науч. работ. Киев, 1977 № 14. С. 63–70; Зуев Е. И., Капитонов В. Е. Методика обнаружения и техника изъятия микрочастиц на местах происшествий. *Экспертная практика* : сборник статей / ВНИИ МВД СССР. М., 1978 № 11. С. 28–34; Снетков В. А. Техничко-криминалистическая ситуация работы с микрообъектами на месте их нахождения. *Экспертная практика* : сборник статей. М. : ВНИИ МВД СССР., 1983 № 20. С. 23–28; Вандер М. Б., Маланьина Н. И. Судебная микрология. Саратов : СГУ, 1988. 176 с.; Розенталь М. Я. Теория и практика использования микрочастиц в расследовании тяжких преступлений против личности. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. 149 с.; Зуев Е. И., Капитонов В. Е., Меженцев Г. Н., Трасологическое исследование микрочастиц (микрообъектов). М. : МВД СССР, ВНИИСЭ, 1979. 81 с.; Клименко Н. І., Ліночев Г. В. Використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів : метод. посібн. / за заг. ред. І. П. Красюка. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 74 с. та ін.
4. Див.: Авдеева Г. К. Поняття і класифікація мікрооб'єктів. *Криміналістика* : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 182–184; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Редакція від 08.02.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Бокариус Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов : практ. руководство. Т. 1. X. : Тип. и литогр. X. : Тип. и литогр. М. Зильберберг, 1915. 779 с.
6. Бокариус Н. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. Харьков : Изд. Милиции и Уголовного розыска Н.К. В. Д. УССР. Вып. 3, 1925. 435 с.
7. Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета. Харьков : Упр. милиции и Уголовного розыска УССР : Отд. уголовного розыска, 1924. 88 с.
8. Шепітько В. Ю., Борисенко І. І., Когут С. О. та ін. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / Академія правових наук України. Харків : Гриф, 2003. 112 с.

УДК 343.98: 05

Юсупов В. В., канд. юрид. наук., ст. наук. співробітник
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>,
e-mail: yusupov1vv@gmail.com

РОЛЬ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА М. С. БОКАРІУСА У СТАНОВЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ У 1920–1930-Х РОКАХ

У 1920–1930-х роках Україна переживала складні часи. Правоохоронні органи республіки зазнавали численних трансформацій. Відбувалося налагодження взаємодії між підрозділами карного розшуку, судово-слідчими органами, експертними установами під час розкриття і запобігання злочинів. Зокрема, лише за дев'ять місяців 1923 р. в Україні вчинено 564 нападів банд, у населення вилучено зброї: вогнепальної – 9109, холодної – 1266, патронів – 19 668 [1, с. 244–245]. У умовах значного зростання насильницьких злочинів, у тому числі й вбивств, гостро постало питання про удосконалення організації роботи експертних закладів, передусім, судово-медичної експертизи.

Розвиток судово-медичної служби в державі після революційних подій 1917 р. відбувався власним шляхом, відмінним від аналогічних процесів у РРФСР та інших радянських республіках.

Реорганізацію судово-медичної експертизи в Україні розпочато у 1919 р., коли в Києві при Народному комісаріаті охорони здоров'я створено відділ медичної експертизи, який очолив К. П. Сулима [2, с. 45]. У 1923 р., засновано головну судово-медичну інспектуру (керівник – М. С. Бокаріус) при організаційному відділі, а потім інспектуру виокремлено в самостійну частину з безпосереднім підпорядкуванням Народному комісару з охорони здоров'я. При губернських відділах охорони здоров'я запроваджено посади губернських судово-медичних інспекторів, а повсякденну судово-медичну справу здійснювали районні судові лікарі. У 1923 р. в системі судово-медичної інспектури УСРР працювало 80 експертів [3, с. 6]. У 1924 р. в УСРР судово-медичні інспектори і лікарі дослідили 4274 трупи, найбільше – у Київській та Одеській областях, і понад 11 000 живих осіб. У судово-медичних лабораторіях країни досліджено 299 різних речових доказів [4, с. 199].

Як справедливо зазначається у наукових джерелах, саме Микола Сергійович Бокаріус є ініціатором створення судово-медичної служби в Україні. Він був завідувачем кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (1910–1931), Головним судово-медичним експертом УСРР (1923–1931), консультантом Головного управління міліції і розшуку НКВС